

*Dijalog povjesničara-istoričara, 1-4,*  
Fridrich Naumann Stiftung, Zagreb 2000-2001.

Tokom četiri susreta istoričara iz Srbije i Hrvatske, od novembra 1998. godine do oktobra 2000. godine, predstavio se 71 učesnik. Dvojica su bili stalni predstavnici Fondacije Fridrih Nauman, devetoro stranci (dvojica domaćeg porekla) koji su nastupili samo jedanput, kada su „Dijalozi” imali svoj vrhunac tokom drugog susreta. Ostalih 60 učesnika su, sa manjim ili većim pretenzijama, profesionalni istoričari, politikolozi i sl., koji deluju kao profesori i naučni radnici. Predstavljaju srednju i mlađu generaciju u obe sredine, a za pojedine epohe i historiografske sadržaje, oni su (pojedinačno ili grupno) među najreprezentativnijima. Od 60 učesnika iz obe sredine, njih 19 je nastupilo samo jedanput, sa širokim asortimanom tema i sadržaja, ali time nije uspelo da se jasnije profilira i ubedljivije predstavi svoja viđenja. Nešto bolje je to pošlo za rukom onima koji su učestvovali dva puta (njih 14), i time stekli mogućnost da šire prezentuju svoja stara i nova – tekuća istraživanja, što su radili i mnogi koji su više puta učestvovali. „čvrsto jezgro” ovih susreta, a i tomova koji su pred nama, predstavlja grupa od 27 uglavnom istoričara, a ima i politikologa, koji su učestvovali po tri ili četiri puta na susretima, i svojim tekstovima dali ton zbornicima koji su iz toga proistekli. Među njima je 10 kolega iz Hrvatske, i 17 kolega iz Srbije.

Među 19 učesnika iz obe sredine koji su učestvovali jedanputa, 15 je iz Hr-

vatske, i to iz više centara (pored Zagreba, tu su Zadar, Rijeka, Pula, Dubrovnik), a samo 4 su iz Beograda. Njih 12 je priložilo svoje tekstove tematski i sadržajno veoma raznovrsne. Profesor Andrej Mitrović se predstavio sa dva rada (na drugom od ovih susreta) šireg filozofskog i istorijsko-teorijskog sadržaja na primeru Srbije i Jugoslavije u 20. stoleću. U raduskici pod naslovom „Prevlast nerazuma. Segment o istorijskom nerazumu u duhovnim prilikama kriznog doba (pokušaj šireg tumačenja konkretnim povodom)” on je kroz pet tačaka (Polazišta, Napomena o iskustvu socijalističkog vremena, Mi i Oni, Duhovna pometnja i vrednost nevrednog, Antimit degeneracije) skicirao neke bitne elemente duhovne krize kao dela jedne sveopšte krize na srpskom i jugoslovenskom prostoru krajem 20. stoleća, i u njoj posebno prevlast istorijski iracionalnog nad racionalnim. Skicirao je neke važne obrte u duhovnoj sferi, koji svedoče (su ubedljiv argument) da se u istorijskoj svesti važnih pojedinaca, grupa, kao i u masi (misli na nacije), ništa nije promenilo sem sadržaja. U sublimnoj formi dao je krajnje kritičan prikaz sadržaja istorijske svesti i užeg pojma istorijskog mišljenja (sa primerima iz vlastite sredine). U drugom svom tekstu-skici („Problemi i pitanja modernizacije Srbije”) on se takođe u sublimnoj formi, bavio teorijskim pretpostavkama i specifičnim odlikama onoga što se u istorijskoj i drugim naukama naziva modernizacijom.

To je izuzetno originalno i inspirativno formulisanje pitanja i problema modernizacijskog toka u Srbiji, u čijoj osnovi leži spoznaja o jednom velikom paradoksu srpske istorije, o istorijskom koje ometa modernu.

Ostale teme i sadržaji u ovoj grupi učesnika su par excellence takođe jugoslovenske. Dva teksta se bave važnim predstavama o Drugom svetskom ratu i nacionalnom identitetu u srpskim i hrvatskim školskim udžbenicima, čime se, kao i u drugim radovima istog tipa, zanimljivim ali parcijalnim analizama upozorava na sadržaje i opšti kvalitet predstavljanja tih sadržaja i osnovnog smisla koji im se daje u tim istim udžbenicima. četiri rada se bave Srpskom pravoslavnom i Katoličkom crkvom na bivšem jugoslovenskom prostoru u 19. i 20. stoleću, sadržajno i interpretativno zanimljivo, kao uostalom i svi ostali tekstovi iz te „Radionice”. Jedan od preostalih tekstova autora iz ove grupe se bavi „nacijom u stranačkim ideologijama” na lokalnom (dubrovačkom) primeru, drugi nacionalnim ideologijama u Dalmaciji u 19. stoleću, a treći železničkim saobraćajem u modernizaciji Kraljevine SHS/Jugoslavije.

Autor odličnog rada o nacionalnim ideologijama u Dalmaciji u 19. stoleću je Josip Vrandečić sa Filozofskog fakulteta u Zadru. Za razliku od svojih kolega profesora sa istog fakulteta (Ivo Rendić-Miočević, Tonči Šitin i pok. Tereza Ganzararas) čiji tekste su primer nemoći osnovne objektivizacije historiografskog sadržaja, pa i ekstremno nacionalističkih stavova (Ivo Rendić-Miočević), on pokazuje odlike finog istraživača i analitičara,

koji poznate fenomene iz zajedničke istorije naziva prepoznatljivim imenima i ceni iz evropske perspektive.

U okviru radionice pod naslovom „Katolička i Srpska pravoslavna crkva u Hrvatskoj i Srbiji u 19. i 20. veku”, u sva četiri toma predstavljena su 24 rada 15 autora. Neki autori su se oprobali samo, ili gotovo isključivo, na ovim temama. Mirko Petrović, Nikola Žutić, Veljko Đ. Đurić i Radmila Radić iz Beograda, i Jure Krišto, Berislav Jandrić i Katarina Spehnyak iz Zagreba, izložili su bogat sadržaj svaki u dva do tri teksta. Njihovi radovi obuhvataju gotovo 1/6 ukupnog sadržaja. U njima su ponovo, ili prvi put, otvorena neka od najvažnijih pitanja iz istorije obeju crkava na bivšem jugoslovenskom prostoru u novije vreme: položaj i šira društvena uloga SPC-a na hrvatskim istorijskim teritorijama, politika katoličkog jugoslovenstva, konstituisanje jugoslovenske države 1918. godine i uređenje odnosa nove države i crkava, posebno pitanje konkordata, položaj i delovanje obeju crkava tokom Drugog svetskog rata, pre svega prekrštavanje, njihov položaj u novom komunističkom režimu, kao i njihov odnos sa novom državom kako se ona izgrađivala. Dve trećine radova se bavi Drugim svetskim ratom i komunističkim vremenom kada je nastao fatalni obrt za religije i crkve. Ako se izuzme jedan zanimljiv tekst Radmile Radić o političkoj ideologiji kao sekularnoj religiji i njenoj integrativnoj funkciji, i jedan neupeo esej o odnosu države i crkve u srpskom pravoslavlju „crkvenog povjesničara” Mile Bogovića, tekstovi su parcijalni prikaz određenih sadržaja, neki uspešnije a neki manje uspešno problem-

ski ili tematski postavljenih ili sl. Tekstovi variraju od ozbiljnih, solidnih, utemeljenih historiografskih radova sa naučnim pretenzijama, do neutemeljenih, intelektualno neubedljivih radova gde se iznose ekstremni nacionalistički stavovi i koji imaju očevidne dnevnopolitičke ciljeve. U tome je izrazit tekst Jure Krište o „protukatoličkoj srpskoj propagandi tijekom Drugog svjetskog rata”.

U drugoj grupi učesnika, koji su nastupali po dva puta, mnogi nisu ostavili pisanog traga iza svojih nastupa i saopštenja, ili su to uradili u oskudnoj formi. Neki od njih su bili asistenti projekta Fondacije Fridrih Nauman (Branislav Bibić i Hrvoje Glavač), neki svoja izlaganja jednostavno nisu dostavili (pok. Tereza Ganza-Aras oba, Ivica Prlender i Nikola Marković po jedan). Tako je osnova i učinak njihovog nastupa ostao nevidljiv. Drugi, koji su priložili svoje tekstove, bavili su se uže hrvatskim historiografskim sadržajima kao što je stav hrvatske političke elite prema Majskoj deklaraciji ili shvatanje Stjepana Radića o naciji i državi (autor Branka Boban), koji su tek posredno i odloženo imali uticaja na ceo jugoslovenski prostor i ljude na njemu. Treći su se bavili naoko lokalnim temama, kao npr. profesor Darko Dukovski sa FF u Puli o nacionalnim manjinama i odosu partizana i komunističke vlasti prema RC-u i njenom sveštenstvu u Istri. U posljednjem tekstu je opis šireg konteksta, u koji je smešteno lokalno događanje, glavni argument da se nije radilo o maloj lokalnoj nacionalnoj netrpeljivosti i ideološkim frazama nego o ipak nešto ozbiljnijoj i odgovornijoj politici. Zatim tu ima par lepih tekstova o modernim ideja-

ma elite u Srpskoj narodnoj samostalnoj stranci u Hrvatskoj na početku 20. stolecia (Ranka Gašić) i Titovom shvatanju nacionalnog i jugoslovenskog identiteta i transferu etničkih stereotipa Predraga J. Markovića. Ovaj poslednji, uz još svega nekoliko drugih tekstova, ima upotrebljenu kao podlogu najširu i najnoviju svetsku literaturu o stereotipima, kao i „lokalnu” balkansku literaturu o tome. Tu se prati definicija, sadržaj i objašnjenje pojma stereotipa, i dolazi se do referentne literature o balkanskim stereotipima i uže uzajamnim srpsko-hrvatskim stereotipima, odnosno do pojma transfera etničkih stereotipa odnosno opšteg stereotipa „Balkan je negde drugde”. On se suprotstavlja evropskom stereotipu o Balkanu. Tekst Nikole Markovića o videnju Hrvata i Hrvatske u Srbiji tokom Prvog svetskog rata uklapao bi se u prethodna teorijska razmatranja.

„Tvrdo jezgro” ovih susreta, makar po prisutnosti po tri-četiri puta, predstavlja grupa od 10 kolega iz Hrvatske, pre svega iz Zagreba, i 17 kolega istoričara iz Beograda. Oni su pojedinačno i u grupama činili i okosnicu svake od radionica ponaosob, u okviru kojih se odvijao rad skoro svih susreta. Intelektualno ubedljivo i ekspanzivno jezgro ovih susreta je bilo znatno uže. Neki od kolega su statirali sa suvoparnim i nimalo podsticajnim radovima i idejama. Na ovom nivou osetio se i nedostatak nekih priznatih autoriteta.

Ako se izuzme svega nekoliko načelnih izlaganja i izjava, zatim teorijsko-metodoloških i o problematici revizije udžbenika istorije, svi ostali nastupi i radovi proistekli iz njih, su se odvijali u šest

radionica, od kojih apsolutno dominira ona o nacionalnom identitetu i povesnim stereotipima Hrvata i Srba jednog o drugima. Od oko 119-120 radova datih na cca 2000 strana, 31 je o identitetima i stereotipima. Ako se to pomnoži sa 18 do-bije se cca 560 stranica. Neki od najmar-kantnijih, ili bar najoriginalnijih uče-snika, oprobali su se u ovoj radionici. Pritom mnogi od njih svedoče da su raz-govori često bili sadržajni i ubedljiviji od tekstova. Nažalost nisu zabeleženi. Načelnih izlaganja i izjava je bilo pet, o teorijsko-metodološkim pitanjima četiri, i o udžbenicima takođe četiri; u radionici o RKC i SPC je bilo 24 rada, o elitama i modernizaciji 18, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca odnosno idejama demokra-tije, republikanizma i nacionalizma 11, manjinama u Jugoslaviji 12 i ljudskim gubitcima Hrvatske i Srbije u 20, stoleću 9 radova.

Kolege Dušan Bataković, Maja Milj-ković, Olivera Milosavljević, Mile Bjela-jac, Branka Prpa, Predrag J. Marković i Bojan Dimitrijević su višestrukim nastu-pom i priloženim tekstovima dali ton sa-držaju radionice o identitetima i stereo-tipima. I druge kolege su se po jednim nastupom oprobale na ovim temama (Ivo Rendić-Miočević, Tihomir Cipek, Drago Roksandić, Josip Vrandečić, Stjepan Ćosić, Đorđe Borozan, Zoran Janjetović, Marko Attila Hoare, Miroslav Perišić, Magdalena i Damir Agičić). Data je ši-roka lepeza opisa i eksplikacije raznih ti-pova nacionalizma, od etnokonfesional-nog nacionalizma (obično bez pokušaja da se preciznije definiše njegov odnos prema jugoslovenstvu) do raznih tipova jugoslovenskog identiteta. Data su i ra-

znovrsna teorijska objašnjenja tih feno-mena. Počeli su opsežno da se razmatraju stereotipi, mitovi, tzv. „uvrežena mišlje-nja” odnosno „rasprostranjena mišlje-nja” u bivšim jugoslovenskim historiogra-fijama. To nije novo ni u svetskoj, ni u na-cionalnim historiografijama, ali smatramo da je na ovim skupovima napravljen zna-čajan prodor u tom smislu. Posebno nam se čine zanimljivima, kao mogući modeli za razmatranje ovih sadržaja, radovi kole-ga Predraga J. Markovića, Mileta Bjelaj-ca i Bojana B. Dimitrijevića.

Radionice „Elite i modernizacija” i „Kraljevina SHS – hrvatski i srpski pogled na kraju veka, odnosno Demokratija, republikanizam, nacionalizam: uticaj modernih ideologija na Kraljevinu SHS/ Jugoslaviju” su se prelivale, kako sadržaj-em, tako i ljudima. Neki od intelektual-no, naučno najznačajnijih tekstova dati su u ovim okvirima. Pre svega tu su radovi ko-lege Ljube Dimića (Srpsko društvo i ju-goslovenska država – strukture i procesi, Kulturna politika u Kraljevini Srba, Hr-vata i Slovenaca – mogućnosti i ogra-ničenja, Integralno jugoslovenstvo i kul-tura 1929-1931. godine i Srpski kulturni klub i preuređenje jugoslovenske drža-ve). Ističemo ove radove zato što su tu u sublimnoj formi dati rezultati jednog od najvećih istraživačkih zahvata o jugoslo-venskoj državi u novije vreme. Videnja su nova, zanimljiva i posticajna, i imaju tu dragocenu osobinu da objašnjavaju celi-nu jugoslovenskog iskustva, posebno iz srpske perspektive. Bilo bi posebno za-nimljivo kad bi jedan takav znalac kao kolega Dimić, sagledali Jugoslaviju i iz drugih nacionalnih perspektiva, posebno hrvatske. U tom smislu ističemo radove

kolege iz Zagreba Tihomira Cipeka. U jednom radu on se bavi oblikovanjem hrvatskog nacionalnog identiteta, u drugom liberalizmom i korporativizmom kao sa dva lica ideologija hrvatskih političkih elita, a u trećem Kraljevinoj SHS kao „ancien regime”. Ovaj treći rad je posebno zanimljiv jer bi mogao da bude podloga jednog historiografskog objašnjenja Jugoslavije iz hrvatske perspektive. No taj rad je do krajnosti intelektualno neubedljiv. Jedan engleski historičar veli da kada jedan historičar pristupa radu na jednoj temi, on svojim prethodnim znanjem i senzibilitetom treba da zna šta ta tema-sadržaj nije, a šta jeste to će videti kad istraži stvar. Model koji nam predložava kolega Cipek i koji primenjuje na Kraljevini SHS/Jugoslaviji, jednostavno ne funkcioniše. Prosto se unapred treba znati da ona nije bila nikakav imperij. Model inače ne funkcioniše ni u drugim svojim elementima.

U radionicama o eliti i modernizaciji i Kraljevini SHS/Jugoslaviji dat je inače

niz odličnih, sadržajno bogatih, idejama takođe, kolegistica Ljubinke Trgovčević, Branke Prpe, Mire Radojević, Andree Feldman, Dubravke Stojanović. Svi predstavljaju autentičan i fini intelektualni napor, sa dobrim rezultatima

Radionice o nacionalnim manjinama u Kraljevini Jugoslaviji, tokom Drugog svetskog rata i posle i ljudskim gubicima Hrvatske i Srbije u 20.veku su takođe dale fine rezultate, ali se tu više nego drugde vidi neprisustvo nekih imena, autoriteta pa čak i institucija.

Sve u svemu, tomovi koji su pred nama sigurno će biti nezaobilazni u daljem razmišljanju o zajedničkoj prošlosti Srba i Hrvata, o zajedničkoj državi koju su imali, kao što će biti i svedočanstvo o vremenu u kom su nastali, punom suspregnutih najtananijih i najfinijih emocija i misli, u jednom nekada zajedničkom istoričarskom miljeu.

Gordana KRIVOKAPIC-JOVIC

Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma: dnevničke zabeleške 1939-1941: londonske zabeleške 1944-1945*, Novi Sad 1998, str. 663

Postoji mali broj istaknutih ličnosti koje su svojim viđenjima, tumačenjima pojava, ili prosto beleženjem događaja u kojima su učestvovali opisali vreme u kome su bili aktivni učesnici. Uopšte, bogatstvo u autobiografijama, memoarima, dnevnicima, uspomenaма nije obeležje jugoslovenske prošlosti, a time ni nasleđe istorijske nauke i šire kulture. Ovo siromaštvo u autobiografskim izvorima delimično je otklonjeno pojavom dnevnika

Mihaila Konstantinovića. U izdanju novosadske izdavačke kuće „Mir” u okviru edicije *Vreme i društvo*, njegovo objavljivanje i priređivanje za štampu izvršio je Mihailov sin, Radomir Konstantinović.

Ko je bio Mihailo Konstantinović? Ukratko, profesor prava u međuratnoj i socijalističkoj Jugoslaviji, stručni saradnik u radu na srpsko-hrvatskom sporazumu i ministar u vladi Cvetković-Maček, a nakon Drugog svetskog rata dekan Prav-